

Aydınlanma Bağlamında İslâm Düşüncesi ve Nurettin Topçu

Mehmet Fatih Tekin | 0000-0003-0486-6306 | mftekin66@gmail.com

Uzman, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı,

Uşak, Türkiye

ROR ID: 013s3zh21

Ali Dinç | 0000-0001-8022-6509 | adinc64@gmail.com

Uzman, Milli Eğitim Bakanlığı, Uşak, Türkiye

ROR ID: 00jga9g46

Öz

Çağdaş İslâm düşüncesi bir arayışlar dönemidir. Bu çalışma Aydınlanma bağlamında Çağdaş İslâm düşüncesini ve Nurettin Topçu'nun paradigma içi çözüm arayışlarını ele almaktadır. Nurettin Topçu'nun Çağdaş İslâm düşünürlerinin ortaya koyduğu sorunlar için İslâm düşüncesi perspektifinden hareketle etik idealizmi ortaya koyması önemli bir katkıdır. Topçu'nun hakikate giden yolda düşünceyle ilgili söylemleri oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Topçu için düşünce, hareket ettiren bir hareket ettirici konumundadır. Ona göre hareket, irade, ahlak ve isyan gibi kavramların sentezi, önem arz etmektedir. Çağdaş İslâm düşüncesindeki arayış nihayete ermesinde Batı'da görülen aydınlanma ile benzeştiği ve ayrıştığı noktalar bulunmaktadır. Batı'da Katolik düşüncenin tepkisiyle ortaya çıkan Protestanlık ve buna bağlı gelişen Presbiteryenizm bağlamında dini öğretilerin eleştirel yorumlanması Aydınlanmadaki ana unsur olarak görülür. Aydınlanmanın bu yapısı Çağdaş İslâm düşüncesindeki geleneğe yapılan eleştiriyle bir benzerlik arz etmektedir. Ancak Aydınlanma ile dinin yok sayılması İslâm düşüncesi açısından oldukça yersizdir. Bunun yerine içinde bulunduğumuz buhranları yine dinin temel dayanakları ile aşmak hedeflenmektedir. Çalışmamız üç başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde Çağdaş İslâm düşüncesi sürecinden bahsedilerek, İslâm dünyasının genel durumuna ve buhranlarına dönük çözüm önerilerinden bazı noktalar ele alınacaktır. İkinci bölümde Nurettin Topçu'nun meseleye dair yaklaşımı ele alınıp Türk ve İslâm düşüncesine katkısı incelenecektir. Son bölümde ise Aydınlanmanın akla gelen belli başlı düşünürlerinin söylemleri ile Nurettin Topçu'nun söylemi özelinde öne sürülen fikirler ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler

Felsefe, Çağdaş İslâm Düşüncesi, Aydınlanma, Nurettin Topçu, İsyah Ahlakı.

Atıf Bilgisi

Tekin, Mehmet Fatih – Dinç, Ali. “Aydınlanma Bağlamında İslâm Düşüncesi ve Nurettin Topçu”. *Düzce İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 225-248. <https://doi.org/10.61272/duid.1456187>

Geliş Tarihi	20.04.2024
Kabul Tarihi	06.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Mehmet Fatih Tekin %50 – Ali Dinç %50
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Islamic Thought and Nurettin Topçu in the Context of Enlightenment

Mehmet Fatih Tekin | 0000-0003-0486-6306 | mftekin66@gmail.com

Specialist, Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy,

Uşak, Türkiye

ROR ID: 013s3zh21

Ali Dinç | 0000-0001-8022-6509 | adinc64@gmail.com

Specialist, Ministry of National Education, Uşak, Türkiye

ROR ID: 00jga9g46

Abstract

Contemporary Islamic thought is a period of searching. This study examines Contemporary Islamic thought in the context of the Enlightenment and Nurettin Topçu's search for intra-paradigm solutions. Nurettin Topçu's presentation of ethical idealism from the perspective of Islamic thought for the problems posed by contemporary Islamic thinkers is an important contribution. Topçu's statements about thought on the path to truth are quite remarkable. For Topçu, thought is driving force that drives action. According to him, the synthesis of concepts such as action, will, morality and rebellion is important. Although the quest in contemporary Islamic thought has not yet come to an end, there are points where it is similar and different from the enlightenment seen in the West. Critical interpretation of religious teachings in the context of Protestantism, which emerged as a reaction to Catholic thought in the West, and Presbyterianism, which developed accordingly, is seen as the main element in the Enlightenment. This structure of the Enlightenment is similar to the criticism made against the tradition in Contemporary Islamic thought. However, ignoring religion with the Enlightenment is quite misplaced in terms of Islamic thought. Instead, it is aimed to overcome the crises we are in with the basic foundations of religion. This study consists of three sections. In the first part, the process of Contemporary Islamic thought will be mentioned and some points from the solution proposals for the general situation and crises of the Islamic world will be discussed. In the second part, Nurettin Topçu's approach to the issue will be discussed and his contribution to Turkish and Islamic thought will be examined. In the last section, the discourses of the main thinkers of the Enlightenment and the ideas put forward specifically in the discourse of Nurettin Topçu will be put forward.

Keywords

Philosophy, Contemporary Islamic Thought, Enlightenment, Nurettin Topçu, The Morality of Rebellion.

Citation

Tekin, Mehmet Fatih – Dinç, Ali. "Islamic Thought and Nurettin Topçu in the Context of Enlightenment". *Düzce Divinity Journal* 8/2 (December 2024), 225-248. <https://doi.org/10.61272/duid.1456187>

Date of Submission	20.04.2024
Date of Acceptance	06.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Mehmet Fatih Tekin %50 – Ali Dinç %50
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Çağdaş İslâm düşüncesinin oluşumu üzerine serdedilen sorular dikkat çekmektedir. Bu oluşumun nelerden etkilendiği türünden bir sorunun cevabı bizi Batı Avrupa'da Aydınlanma ile gerçekleşen tecrübeye kadar götürmektedir. Cumhuriyet dönemi düşünürlerinden Nurettin Topçu son dönemde etkili bir düşünürdür. Çağdaş İslâm düşünürleri gibi onun da bir arayış içinde olduğu görülmektedir. İslâm dünyasının içinde bulunduğu duruma yönelik Çağdaş İslâm düşünürlerinin ortaya koyduğu reçeteler bir arayış ürünüdür. Düşünürlerin reçeteleriyle geleneksel disiplinler bir çeşit dönüşüme uğramıştır. Bu reçetelerden akıl ve ahlak merkezli çözümler ayrı bir incelemenin konusu olabilecek kıymettedir. Çalışmamızın temel amacı ve problemi bağlamında "Çağdaş İslâm düşüncesinin oluşum sürecinin niteliği" ve "etkilendiği kaynakların neler olduğu" soruları önem arz etmektedir. Ayrıca "Nurettin Topçu'nun fikirlerinin Çağdaş İslâm düşüncesine katkısının ne düzeyde olduğu" çalışmanın problematiğini oluşturmaktadır.

Çağdaş İslâm düşüncesinin oluşum süreciyle ilgili soruya Aydınlanma etkisi bağlamında cevap aranacaktır. Bu bağlamda özellikle Topçu'nun Çağdaş İslâm düşüncesi bağlamındaki söylemleri analiz edilecektir.

Çalışma üç başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde Çağdaş İslâm düşüncesi, Aydınlanma ile etkileşim süreci, İslâm dünyasının genel durumu ve geri kalmışlığına dönük bazı çözüm önerileri ele alınacaktır. İkinci bölümde Nurettin Topçu'nun meseleye dair görüşleri analiz edilecek ve Türk İslâm düşüncesine katkısı incelenecektir. Son bölümde ise Aydınlanmanın düşünce yapısı ve önemli düşünürlerinin söylemleri ile Nurettin Topçu'nun söylemi karşılaştırılarak sonuç değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Çağdaş İslâm Düşüncesi

8.yy.-18. yy. arası İslâm Medeniyeti dünyaya hâkim bir süreç içerir. İslâm düşüncesi, Müslüman toplumlarda yaşayan ilim ve fikir adamlarının, aydınlarının din, toplum, medeniyet, kültür, felsefe ve benzeri konularda ürettikleri ciddi ve önemli nitelikteki görüş, kanaat ve bilgilerin tamamını kapsar. Sanat ve metafizik de buna dâhildir.¹ Aydınlanma, zeminini İslâm âlimlerinin (İbn Rüşd gibi) eserlerinin Latinceye çevirisiyle bulmuştur. Ardından Rönesans ve Reform hareketleri tamamlayıcı bir rol oynamıştır. 17. yy. itibarıyla Batı Avrupa'daki gelişmeler karşısında siyasi, iktisadi, askerî vb. alanlarda Müslümanların karşılaşması ile Çağdaş İslâm düşünürleri çeşitli alanlara dair fikirlerini serdetmiştir.

¹ Süleyman Uludağ, "Giriş", *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, mlf. Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 37.

Çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm coğrafyasında ortaya çıkan düşünsel çabayı ifade eder. İslâm coğrafyası ile kastedilen 18. yy. ve 19. yy.da Osmanlı Devleti, Mısır, İran ve Hindistan'dır. Bu fikrî üretim eş zamanlı diyebileceğimiz dönemlerden başlayıp hala günümüzde de devam etmektedir. Arayışlar dönemi olan Çağdaş İslâm düşüncesi; klasik dönemden yenilenmeye, yenilenmeden muhasebe dönemine intikal eden ve kendi içinde iç sürekliliği olan bir düşüncenin devamıdır.

Çağdaş İslâm düşüncesinin ilk defa Şah Veliyyullah ile başladığı kabul edilir. Onun üzerinde durduğu ilk konulardan biri Kur'an'ın anlaşılması üzerinedir. Dihlevî, Allah'ın Kur'an'daki üslubu ve vahyin dili konusunu şöyle açıklamaktadır: Allah topraktan yaratılmış olan insanların kullandığı dille konuşmak istediğinde, esnek ve ortak zevki esas alan bir üslubu gözetmiştir. Allah'ın ne sadece bir topluma uygun olup öbürlerini dışarıda bırakan konuşma biçimi vardır ve ne de çağdan çağa değişen normları esas alan konuşma biçimi vardır.²

Şah Veliyyullah, yenilikçi bir şahıs ve uzlaştırmacı görüşleriyle ortaya çıkmıştır. Tasavvufa sıcak bakmakla birlikte tasavvufun bazı uygulamaları üzerine eleştiri getirmiştir. İslâm dünyasının çeşitli bölgelerindeki İslâmî düşüncüyü ve İslâm düşünürlerini etkilemiştir. Seyyid Ahmed Han, Mevlânâ Ubeydullah Sindî, Muhammed İkbâl, Mevdûdî, Fazlurrahman, Mısır'da Cemâleddîn-i Efgânî ve Muhammed Abduh gibi isimler etkilenenlerden bazıları olarak zikredilebilir.

Çağdaş İslâm düşünürleri, çoğunlukla İslâm dünyasının hâlihazırdaki geri kalmışlığını problematize etmiş ve söylemlerini bu bağlamda ortaya koymuşlardır. İslâm dünyasındaki fikrî, toplumsal, ekonomik ve siyasi çözümler karşısında Müslüman aydınların kendi modernitelerini oluşturmaları için geleneksel süreçte İslâm düşüncesinde yer edinen irrasyonel unsurların ayıklanması süreci ifade edilmektedir.³

Çağdaş İslâm düşüncesi akımları ihyâcı yönü olan akımlar olup; genelde geri kalmışlık, yenilenme ve ilerleme gibi sorunları ele almışlardır. Müslüman aydınların yaptıkları yorumlar farklılıklar içermekle birlikte ortak soruna çözüm bulma üzerine yapılan sistemli düşünme biçimleridir.⁴ Bu düşünme biçimlerinin

² Juhannes Marinus Simon Baljon, *Modernist Düşüncenin Şekillenışı: Şah Veliyyullah Dehlevî*, çev. İsmail Çalışkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 178.

³ Mehmet Ulutürk, "Çağdaş İslâm Düşüncesinde Din ve Ahlak İlişkilerini Gelenek ve Modernlik Bağlamında Okumanın Sorunları: Cabiri Özelinde Bir Eleştirel Sürdürme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 13/48 (Ağustos 2016), 11-39.

⁴ Hasan Coşkun, "Küreselleşme Sürecinde Din", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/12 (2017), 115-134; Bülent Şenay, "Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslam Dünyası'na Bir Bakış" *Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed. Çağfer Karadaş (Bursa: Ensar Neşriyat, 2007), 51-66.

ortak noktası aklın kullanımıyla ilgili olmakla birlikte fonksiyonelliğini kaybetmesi ile insan potansiyelinin ortaya konulamaması problemine dayanır. Aklın devre dışı kalması, İslâm dünyasını geri kalmışlık bataklığından kurtulamama neticesine götürmektedir.

Çağdaş İslâm düşünürlerinin Batı düşüncesinden özellikle aydınlanma serüveninden etkilendiği söylenebilir. Aydınlanma tecrübesini yaşayan Batı'nın İslâm'a getirdiği eleştiriye karşı Müslümanlarda bir eziklik duygusu oluşmuş; İslâm düşüncesi, bu eziklik doğrultusunda gelişimini sürdürmüştür. Bu duygunun çerçevesinde ilk olarak Çağdaş İslâm düşünürleri bir özeleştiri yapma yoluna gitmiştir. Öz eleştiri gelenek ve vahyin anlaşılması üzerinedir. Müslüman dünyasının geri kalmışlığından kurtulması gerekmektedir fakat bu nasıl olmalıdır? Bu durumdan kurtuluşun yolları nedir? Genel olarak Çağdaş İslâm düşünürleri İslâm'ın doğru bir şekilde anlaşılmadan herhangi bir uyanma, kendine gelme ve canlanmadan söz edilemeyeceği üzerinde iddialarını şekillendirmişlerdir. Bunun için vahyin anlaşılması konusu önem arz etmiştir. Bu bağlamda Batı'da gelişen hermenötik, tarihsellik ve semantikle ilgili çalışmaların düşünürlerimizi etkilediği söylenebilir.

Selefi zihniyet, akli devre dışı bırakarak İslâm'ın ideal tatbikatının geçmişte yaşanıp bittiği ve bir daha yaşanamayacağı iddiasından hareketle, İslâm düşüncesi tarihinde sahâbe ve ilk nesillerin görüş, fiil ve uygulamalarının idealizasyonu ve kutsallaştırılması sürecini başlatmıştır. Geçmiş bu şekilde kutsallaştırılınca, tarihten daha çok dinin bir parçası haline gelmiş ve böylece gelenek adeta dinleştirilmiştir.⁵

Çağdaş İslâm düşünürleri son yüzyılda derinleşen bir teşhisi iki nokta olarak şöyle vurgular. Birincisi geleneğin dinleştirilmesi, ikincisi de birincinin bağlamında ortaya çıkan selefi bir zihin yapısıdır. İki durumun sonucu aklın ve bilimin dışlanması gerçeği aşikârdır. Son birkaç yüzyıl Batı kendi içinde çatışma, karmaşa, kavga ve hatta savaş içinde olmuş olsa da genel olarak ilerleme göstermiştir. Bu durum Aydınlanma ile neticelenmiştir. Avrupa'da ilerleme birçok alanda olurken, bir çırpınış devam ederken; İslâm coğrafyasının ilerleme kat edemediğinin göstergesi, 200 yıl öncesinin yakalanamayan modernlik ve çağdaşlık çitasının günümüze de sirayet etmesi olarak görülür.

Bilim ve teknolojiadaki ilerleme seviyesi devletlerin gücünü ortaya koymaktadır. Devletlerin ilerlemesinin ön koşulu toplumsal ilerlemeyi yakalamakla ilgilidir. Toplumların ilerlemesi insan potansiyelinin bilinmesi ve o potansiyelin ortaya konulmasıyla bağlantılıdır.

⁵ Yaşar Ünal, "Selefi Zihin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", *Dini Araştırmalar* 18/47 (Aralık 2015), 73.

Tarihte medeniyet kurmuş İslâm dünyası coğrafyasında, geri kalmışlık büyük bir sorun olarak ortada durmaktadır. Çağdaş İslâm düşünürleri, ilerlemeyi yakalayamamanın sebebi olarak geleneksel din anlayışının ortaya koyduğu insan profili üzerinde dururlar. Geleneksel din anlayışının ve selefi yaklaşımın insan potansiyelinden uzak olmasını eleştirirler. Vahyin anlaşılması, hadisler konusunda vahyî bilgiyle uyuşmayan Hz. Peygamber'e isnat edilen hatta vahiy mesabesinde kutsallık atfedilerek anlamadan okumaktan ibaret bir dinî formasyonun egemenliğine vurgu yaparlar. Çağdaş İslâm düşüncesi, Müslümanlar tarafından Batı'nın yakaladığı aydınlığı yakalayamamanın farkındalığı içinde söylemini geliştirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda eğitimin bu anlayış çerçevesinde şekillenmesiyle çağı idrak edecek nesiller yetişmesi gereğini vurgulamışlardır.

Çağdaş İslâm düşünürleri; din, kültür ve medeniyeti eleştirel bir yaklaşım ile iyi bir düzeyde anlayabilecek bireylerin yetişmesi üzerinde dururlar. Bu meydana analitik düşünceye sahip olan bireylerin yetiştirilmesi hususu eğitime verilen önemi ortaya koymaktadır. Çağdaş İslâm düşünürleri eleştirel bir yöneme değinir. Burada Nurettin Topçu'nun vurguladığı, "sorgulanmadan kabullenilmiş her kabul" ifadesi aslında Çağdaş İslâm düşünürlerinin söylemleriyle eleştirel yaklaşım açısından örtüşmektedir. Nurettin Topçu sorgulamaya tabi tutmadan kabule dayanan ahlak üzerine eleştiride bulunurken; Çağdaş İslâm düşüncesi de geleneğe ve geleneğin oluşturduğu dinî anlayışı eleştirmektedir.

Çağdaş İslâm düşüncesinin temsilcileri, İslâm dünyasının içinde bulunduğu buhrana çözümünü Kur'an ve Sünnet'e dönme fikrinde bulmaktadır. Onlar, İslâm'ı yabancı unsurlardan ayıklama çabası içinde olmuşlardır. Bu bağlamda onların vahiy kavramıyla ilgili farklı yaklaşımlar ortaya koyduklarını söyleyebiliriz. Vahiyle ortaya çıkan anlama ve temellendirmeler akıl nakil çerçevesinde yapılmıştır. Vahyin akılla çelişmeyeceği ilkesinden hareketle Çağdaş İslâm düşünürleri bu ilkenin sonucu Batı düşüncesiyle mücadele de etmişlerdir. Tarihî mirası, ilim ve akıl merkezli bir yaklaşımla eleştiriye ve elemeye tabi tutmuşlardır. Ayrıca onlar, günümüz şartlarına göre dinî kaynakların yeniden yorumlanarak Müslüman toplumların sorunlarına çözüm bulunacağı üzerinde durmuşlardır.

Çağdaş İslâm düşünürleri, geleneksel İslâm düşüncesini modern bilim, teknoloji, toplumsal değişimler ve insan hakları gibi çağın koşullarıyla uyumlu hale getirmeyi amaçlamışlardır. İslâm'ın temel öğretilerini yeniden yorumlama, eleştirel düşünceyi teşvik etme ve toplumsal adaleti sağlama çabaları, Çağdaş İslâm düşüncesinin temel özelliklerindedir. İslâm'ın modern dünyada nasıl yaşanması gerektiği, kadın hakları, demokrasi, insan hakları, laiklik, bilim ve teknoloji gibi konularda Çağdaş İslâm düşüncesinin farklı görüşler içerdiği de görülür. Çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm'ın evrensel değerlerini korurken, aynı zamanda çağın gereksinimlerine uygun çözümler arar.

Aydınlanma, akıl kavramı ile doğa bilimleri ve sosyal bilimler için ortak bir algılamadan söz eder. Doğa bilimlerinde akıl, doğanın düzenliliğinden hareketle evrenin yasalarından doğa yasalarını keşfeder ve insan bu yolla doğaya hâkim olmaya çalışmaktadır. Akıl benzer bir biçimde insan ve topluma ilişkin yasaları keşfedebilir aynı zamanda onlara da hâkim olabilir.⁶ Aydınlanmanın sosyal alandaki sonucu, aklın gücüne dayanarak mevcut geleneksel değer ve kurumların eleştirilmesi ve bunlardan insanın doğasına ve ihtiyaçlarına ters olan ya da insanın potansiyelini gerçekleştirmesini engelleyen unsurların değiştirilmesi zorunluluğudur. Böylece Aydınlanma düşünürlerinin söyleminde akıl, en geniş anlamıyla mevcut olanlara yönelik amansız eleştirilerin meşruiyet kaynağı ve aracı olmuştur.⁷

Batı'da Fransız Aydınlanması ve İskoç aydınlanması gibi tecrübeler ışığında Çağdaş İslâm düşüncesinin durumu dikkate değer bir hareketlilik gösterir. Aydınlanma ve Çağdaş İslâm düşüncesi, farklı kültürel bağlamlarda ortaya çıkmış iki önemli düşünsel harekettir. Aydınlanma ile Çağdaş İslâm düşüncesinin bazı benzer ve çelişen yönlerinden bahsedilebilir.

⊙ Genel anlamda hem Aydınlanma hem de Çağdaş İslâm düşüncesi, akıl ve mantığın önemini vurgular. Aydınlanma, insan aklının otoritelerin ötesine geçtiğine inanırken, Çağdaş İslâm düşüncesi de akıl ve nakil arasında denge kurmaya çalışır.

⊙ Aydınlanma ve Çağdaş İslâm düşüncesi, sorgulayıcı ve eleştirel bir yaklaşım benimser. Mesela; İskoç Aydınlanması düşünürleri, dogmalara karşı çıkar ve eleştirel düşüncüyü teşvik eder. Benzer şekilde, Çağdaş İslâm düşünürleri de geleneksel yorumları eleştirir ve yeniden yorumlama çabasıdadır.

⊙ Aydınlanma, eşitlik ve adaleti savunur. Çağdaş İslâm düşüncesi de toplumsal adaleti ve insan haklarını önemser.

Bu sıraladıklarımız, benzer yönleri oluştururken çelişen yönler de şu şekilde ele alınabilir.

⊙ Aydınlanma, dinî otoritenin sorgulanmasını ve laikliği teşvik ederken; Çağdaş İslâm düşüncesi, dinî değerleri korumayı ve modern dünyada İslâm'ın rolünü tartışır.

⁶ Fatih Duman, "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 61/01 (Ocak 2006), 138.

⁷ Duman, "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması", 136.

⊙ Aydınlanma, modernitenin getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelere odaklanırken; Çağdaş İslâm düşüncesi, İslâm'ın tarihî mirasını modern dünyayla nasıl uyumlu hale getireceğini araştırır.

⊙ Aydınlanma, kadın haklarını ve eşitliği savunurken; Çağdaş İslâm düşüncesi, geleneksel aile yapısını koruma eğilimindedir.

Aydınlanma ile Çağdaş İslâm düşüncesi arasında bu benzerlikler-çelişkiler karmaşık ve çok yönlüdür. Aynı zamanda dönemlerinin koşullarına ve kültürel bağlamına göre şekillendiklerini ifade edebiliriz. Çağdaş İslâm düşüncesine göre; insanın insanlık özüne dönmesi için ahlakî düstur edinmesi gerekir. Bunun gerçekleşmesi için de dinin doğru anlaşılması gerekir. Din güzel ahlakî yerleştirmeye çalışır.

1.1. Nurettin Topçu

Türk İslâm dünyasının Türkiye'deki önemli isimlerinden olan Nurettin Topçu şahsına münhasır fikirleriyle ön plana çıkan büyük bir filozoftur. Felsefe başta olmak üzere düşünce tarihinde birçok alanda geçmiş dönem düşünürlerinin söylemlerini analiz ederek döneminin buhranlarını çözebilmek amacıyla bu söylemleri sentezlemektedir. Dönemin zorlukları onun da yaşamında birçok çıkmazlara sebebiyet verse de her zaman güçlü karakteriyle duruşunu bozmamıştır. İmkânsızlıklar onun için bir imkân haline dönüşmüş ve düşünsel anlamda güçlü bir yaşam geçirmiştir. Mevlânâ'nın pergel metaforundaki gibi İslâm'ı temel alıp bu çerçevede birçok farklı alan ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmiştir. İslâm'ın düşünceden bağımsız, kuru bir bakış açısıyla idrak edilemeyeceği gibi; akılsal unsurların da tamamıyla İslâm'ı idrak etmekten yoksun olduğu iddiası, güçlü teorilerinden birisi olmuştur. Bu düşüncesiyle çağdaş İslâm düşünürlerinin aklı merkeze alan söylemleriyle çelişir görünmektedir. Ancak onun iddiası, İslâm'ın merkezinde var olan temellere dayalı olduğunu söylemektir. Eleştiri ve olumsuzluklara rağmen Nurettin Topçu bir hareket insanı olarak düşüncelerinin görünür kılınmasını hedeflemiştir. Bunun için birçok yazısı ile birlikte Türkiye'de 1939 yılından itibaren çıkardığı *Hareket* ismiyle ünlenen ve bir ekol haline dönüşen derginin kurucularından olmuştur.⁸

⁸ Emin Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 86-93.

Ahlak felsefesi açısından ele aldığı fikirleri Paris Üniversitesi'ndeki öğrenimi sırasında şekillenmiştir. Topçu'nun ahlak felsefesi,⁹ tez danışmanı olan Blondel'in hareket felsefesi¹⁰ temel alınarak şekillenmiştir. Hareket felsefesinden etkilenecek oluşturduğu ahlak teorisinden hareketle *İsyan Ahlakı* isimli bir çalışma ortaya çıkmıştır. Doktora çalışmasının 'Conformisme et Revolette' adındaki eseri *İsyan Ahlakı* olarak Türk düşüncesine kazandırılmıştır.¹¹ Bu çalışmayla isyan kavramına Türkçede sözlük anlamı itibarıyla olumsuz anlamından farklı şekilde yeni, açık bir anlam kazandırır. Aynı zamanda hareket ise özgürlüğe ulaşmadaki mücadele ve ahlakın temeli konumundadır. İsyan ahlakı ile birlikte nesilden nesile aktarılan tecrübeler, gelenekçilik ve muhafazakârlık aracılığıyla uysallığa tepki olarak açıklanmaktadır. İdeali oluşturabilmenin temel unsuru bugüne kadar benimsenmiş olan yapıları eleştiri süzgecinden geçirerek insanın özgürlüğü arayan konuma geçişini ifade etmektedir.¹² Sorgulanmadan kabullenilmiş her kabulün gerçek ahlakın önündeki engellerden birisi olduğunu Nurettin Topçu şu şekilde ifade etmektedir:

*“Evrensel nizama doğru giden hareketi fert ve toplumun zevk ve ihtiyaçları yönüne çevirmek üzere durduran engeller, o nispette insan esaretinin muhtelif şekilleri olmaktadır. Önce kendi ferdi hayatını sonra da toplum hayatını yaşayan insan, hayat ve toplum tarafından konulmuş nizamı takibe mecbur kalır. O halde, ahlaki hareket evrensel iradeye yeniden kavuşmak üzere bir çeşit tabiat değiştirme (conversion) ile bu esareti aşmaktan ibaret olmaktadır.”*¹³

⁹ Felsefe tarihinde Platon ile sistematik bir şekilde ele alınan ahlak felsefesi tartışmaları her dönemde filozoflar tarafından birçok farklı açıdan ele alınmaktadır. Günümüzde de güncelliğini koruyan bu alan hem İslâm düşünürleri tarafından hem de Nurettin Topçu düşüncesi bağlamında temel olarak kabul edilmektedir. Geçmişten günümüze ahlak tartışmalarını detaylı incelemek için bk. Doğan Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi* (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015); Hasan Hüseyin Bircan, *Aliya Okumaları Doğu Batı Arasında Ahlak Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde İnsan ve Etik* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018); Hüsamettin Erdem, *Ahlak Felsefesi* (Konya: Hü-Er Yayınları, 2015); Afşar Timuçin, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2010); Mustafa Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş* (Adana: Karahan Kitabevi, 2010); Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011).

¹⁰ Blondel mistik fenomeni, aklın araştırmasına hangi yöntemle ve hangi ölçüde açık olduğunu irdelemektedir. Ayrıca felsefe tarihi açısından faydasının neler olabileceğini izah etmektedir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için Bk. Maurice Blondel, *Mistisizm*, çev. Özkan Gözel (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008).

¹¹ Işık, *Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 62-73.

¹² Fırat Mollaer, *Liberal Muhafazakarlık Karşısında Nurettin Topçu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 195.

¹³ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 31.

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere isyan ahlakı, İslâm düşüncesinin özgün bir yorumunu ortaya çıkarmaktadır. İslâm düşüncesi çerçevesinde yazdığı yazılarında İslâm tasavvufunu isyan ahlakının genel çerçevesi yaparak tasavvuf¹⁴ düşüncesiyle sentezleyip; tasavvuf felsefesi¹⁵ olarak isimlendirebileceğimiz farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Burada öncelikle insanın içsel tecrübesiyle asıl gayeye ulaşma hedefi için sistematik bir anlayış ortaya çıkarmaktır. Sistematik olması burada oldukça önem arz etmekle birlikte hedefe yönelik eksikliklerin telafisi ve fikirlerin üzerine koyarak ilerleme sağlaması buhranlarımızın çözümünün daha da kolaylaşmasına katkı sağlamaktadır.

Nurettin Topçu'ya göre insanın hakikate ilerleyişindeki yegâne gayesi mücadeleyi kazanmak için ilerlemeye çalışan sistematığı doğru anlayıp yaşamını o minvalde devam ettirmektir. Ayrıca sistematik bir anlayış geliştirirken durumun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için geçmişten günümüze fikirleriyle İslâm düşüncesine katkı sağlamış millet mistiklerini de bu anlayış içinde sentezleyerek etkin bir yaklaşım oluşturmuştur. İslâm düşüncesine özgü olan bu bakış açısı Kant'ın ergin olmama durumundan kurtulunması yorumuyla benzemektedir. Ancak Topçu, insanın başkasının kılavuzluğuna ihtiyaç duymasından ziyade kılavuzları bir hareket ettiren hareket ettirici kabul ederek yaşadığı dönemde ışık tutması gerektiğini söylemektedir. Aklını kullanabilme cesaretini hareket felsefesiyle bütünleştiren Topçu, Kant'tan farklı olarak geçmişteki düşüncülerini de sentezlemekle birlikte hareketten hürriyete ulaşmayı amaçlamaktadır.¹⁶

Kültürel ve ekonomik gelişmelerin ölçütlerini de harekette olan aydınlanmayla ilişkilendirmektedir. Ne yazık ki kendisini makinenin bir parçası haline getiren insan, kabul görmüş kurallarla işleyişini devam ettirmektedir. Ancak ne İslâm'ın ne de Topçu'nun kendi aklını kullanmadan evreni ve hakikati idrak et-

¹⁴ Hakikate ait olana uymak şeklinde tanımlanan tasavvufu detaylı irdelemek için bk. Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021).

¹⁵ Nurettin Topçu'nun tasavvuf felsefesini detaylı incelemek için bk. Mehmet Fatih Tekin, *Nurettin Topçu Düşüncesinde Felsefe ve Tasavvuf İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mustafa Kara, "Nurettin Topçu Kitaplarında Tasavvufi Muhteva", *Yıldırım'ın Huzurunda Nurettin Topçu*, ed. Mustafa Kara (Bursa: Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, 2017).

¹⁶ Nurettin Topçu, *Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 59-62.

mesi mümkün görünmemektedir. Makinenin bir parçası olması insanın hakikatle bağına kesip daha fazla köleleşmesine sebep olmaktadır.¹⁷ Kant'ın aydınlanma düşüncesiyle,¹⁸ Topçu'nun düşüncesinde benzerlikler olsa da önemli farklardan bahsetmek mümkündür. Yeniden düzenleme ideali olan aydınlanma her şeyi akla göre düzenlemeyi amaç edinir. Topçu ise akli bir cevher olarak görmekle birlikte Kur'an ve Sünnet'i temel almaktadır. Ayrıca özgürlük mottosunu isyan ile bağdaştırarak belirlenimcilik yanılığını da ortadan kaldırmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Çünkü Topçu belirlenimciliği hareketten önce, zorunlu olan nedenlerin varlığı olarak açıklamaktadır.¹⁹ Bu nedenle de özgürlüğün yok olması, insanın makineyle aynı olması anlamına gelmektedir:

*"Modern antropoloji insanı, 'iki ayaklı, dik yürüyüşlü düşünen varlık' diye tarif ediyor. Bu tarafonun hem yerde sürünen sefaletini, hem etrafına saldıran iştilhalarını, hem de Allah'a uzanan azametini ifade etmektedir. Her şeyden evvel insan, sefil bir varlıktır. Zira bir maddenin kalıbına bürünmüş olan nefsin esiridir. İnsanın ilk hareketleri, nefsinin kumandanıdır. Ve eğer insan ömrü boyunca nefesine söz vererek onun kumandasında yaşamak isterse hayvani bir hayatın mahkûmu olur."*²⁰

Nurettin Topçu düşüncesinde insanı Allah'a yakınlaştıran düşünce gibi temel unsurlar önem arz etmektedir. İyi ve kötü gibi birçok zıtlığı kendinde bulduran insan bu zıtlıklardan sıyrılarak hakikate doğru bir atılım gerçekleştirir. Gerçekleşen bu yönelim sayesinde ortaya çıkabilecek ilk yenilik, nefsin maruz bıraktığı yönelimlerin mücadelesine devam edebilmektedir.²¹

¹⁷ Nurettin Topçu aklın ve vahyin birlikteliğini zorunlu görmektedir. İddia ettiği din felsefesiyle aklın sistematik şekilde kullanımını yani felsefeyi ön plana çıkararak İslâm düşünürleri arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Bununla birlikte vahyi ve hakikati anlamak konusunda akli temel bir araç olarak görmektedir. Akıl-Vahiy ilişkisi için bk. Mehmet Fatih Tekin, "Nurettin Topçu Düşüncesinde Akıl-Vahiy İlişkisi", *Vahyi Anlama Yolunda 1 Mahiyet ve Hakikat Bağlamında Vahiy Olgusu*, ed. Furkan Çakır - Mustafa Yüceer (İstanbul: Siyer Akademi, 2022), 229-245.

¹⁸ Aydınlanma düşüncesi genelinde din ve ahlak açısından tüm farklılıklara rağmen Hristiyanlığa ve kiliseye düşman bir yaklaşım söz konusudur. Topçu özelinde ise bu bakış açılarının aksine İslâm'ın asıl kaynaklarına yönelmektedir. Sadece yaşanan dönemsel zorluklar ve bir takım yanlış algılar sebebiyle hareket alanımızdaki özgürlüğü kaybettiğimizi iddia etmektedir. Aydınlanma düşüncesini detaylı incelemek için bk. Ali Taşkın - Metin Becermen, *Rönesans, Yeniçağ ve 19. Yüzyıl Felsefesi Tarihi* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013).

¹⁹ Topçu, *Felsefe*, 106-108.

²⁰ Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 17.

²¹ Muhammet İrgat, "Nurettin Topçu Düşüncesinde Varoluşsal Bir Argüman Olarak İradenin Tarihsel Hareketi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/36 (Aralık 2016) 311-323.

Günümüz toplumunda ahlakın isyanla birleşimi ne kadar zıtlık olarak görülse de Nurettin Topçu'yu Cumhuriyet Dönemi Çağdaş İslâm düşünürlerinden yönetsel olarak farklılaştırmaktadır. Esasında İslâm düşüncesindeki Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî²² ve benzeri yaklaşımları benimseyenlerin aksine Topçu, felsefenin küfre götürmediğini bizzat hakikate gitmek için hareketi başlatan itici kuvvet olarak görülmesini istemektedir.²³ Çünkü düşünce tarihine bakıldığında hakikat arayışının devam eden bir süreç olduğunu görmek mümkündür. Aklın felsefeyle birlikte sistemli bir şekilde kullanılması hakikati idrak edebilmeyi daha da kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte Topçu'nun düşünce tarihinde yer edinmiş önemli filozofları da sentezleyerek İslâm düşüncesine özgün bir yaklaşım getirdiğini söylemek mümkündür. Düşünce tarihindeki filozofların fikirlerini tamamıyla kabullenmese bile yaklaşımlarındaki aksaklıkları tespit etmesi ve bu düşüncelerle birlikte yeniden bir bakış açısı kazandırması da onun felsefi açıdan güçlü temellendirmelere ulaştığını göstermektedir. Hem Nurettin Topçu açısından hem de dini perspektiften baktığımızda İslâm dinini diğer kitaplı dinlerin bir tamamlayıcısı olarak görmek mümkündür:

*"Çin'in Tao dininde ruhla tabiatı kucaklaştıran ahlak ideali, Spinoza'nın kemal ahlakı ile Kant'ın ödev anlayışı, Pascal'ın merhameti ile Bergson'un sezgisi içinde barınan ve peygamberlerin vahyinden fıskıran ilahi dava, Kur'an'ın kullara ulaştırdığı rahmet bizi öylesine kendimize getiricidir ki, biz bin bir vecd ile şevk ile kavuştüğümüz bu vuslatla kendimizi fersah fersah geçiyor, sonsuzluğun, bizim ulaşabildiğimiz son durağı olan selamet menzilinde sevinçle murada eriyoruz. Âlemde ahlaktan daha güzel, daha gerçek bir şey yoktur."*²⁴

Bu yaklaşımları bizatihi insanın öze dönüşüne vesile olarak görmek mümkündür. İnsanın içinde bulunduğu varlık bilgi sorununa akılcı bir yönelim gerçekleştirilmektedir. Hakikat ile kurulan bu ilişki dünyevi çıkarlara uygun yaşamaktan ziyade isyan iradesine sahip bir insan olarak var olmayı zorunlu kılmaktadır. Buradan anlaşılacağı gibi Topçu'nun isyanı ne anarşistlerin ne de Marksistlerin iddia ettiği isyandan tamamen farklı bir bağlama karşılık gelmektedir.²⁵

²² İslâm felsefesi açısından Gazzâlî önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Gazzâlî'nin felsefeye olan tutumu birçok düşünür tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimisi felsefeyi eleştirdiğini iddia ederken; diğerleri de eleştirmek için bile felsefeden istifade ettiğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra toplumsal anlamda bireylerin felsefeye karşı yaklaşımın olumsuz anlamda etkilediğini söylemek mümkündür. Bugün bile felsefenin din düşmanlığı algısının varlığından bahsedebiliriz. Detaylı bilgi için bk. H. Ömer Özden, *İslam Felsefesi Tarihi* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2019).

²³ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

²⁴ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana Tasavvuf*, 92-93.

²⁵ Nurettin Topçu, *Ahlak Nizamı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 253-340.

Bütünüyle İslâm düşüncesinin temel değerlerine ve millete ram olmuş mistiklerine dayanarak fikirlerini izah etmektedir.

Topçu, ahlaki insan hareketlerinin metafiziği olarak tanımlamaktadır. Böylece insanın kendine özgü olarak içselleştirmesi, neden ve sonuçlarını derin olarak kavraması gerekmektedir. Nurettin Topçu'nun temel gayesi, kendi benliğinin derinlerinde bu tabiata ya da topluma rağmen ve bunların yüklemelerine karşı biçimde hareket edebileceğinin anlaşılmasıdır. Böylece insanın belirlenimcilik ile özgürlük arasındaki sıkışmışlığından kurtulmasıdır.²⁶

Hem Hutcheson özelinde hem de İskoç aydınlanması bağlamında yeni bilime bağlı olarak ulaşılmaya çalışılan yeniden doğuşun sınırlandırılması bu değişimi olumsuz anlamda etkilemektedir.²⁷ Oysa Topçu'ya göre temeli Kur'an ve Sünnet olması itibariyle, bahsedilen aydınlanma düşüncelerinden ayrılmaktadır. Aynı zamanda en yüksek sayıda, en yüksek insan mutluluğunu temellendirmesi insanın bireyselliğine vurulan önemli bir darbedir. Çünkü Nurettin Topçu'ya göre insan önce var olacak daha sonra da etrafına ışık²⁸ saçacaktır.²⁹

*"Her hareket, bir kımultısızlıktan diğerine geçiş olarak, kesinlikle bölünmezdir."*³⁰

Hareketin amacı yetkinliğe ve daha iyiye doğru ilerlemektir. İradenin kendi gücünü fark ederek mücadele ettiği bir alandır. Mücadeleyi kazanmak için belli ızdıraplardan geçerek kemale ulaşmayı amaçlar. Hakikati bulmak için önceden kazanılmış hareketlerle savaşarak öze doğru ilerlemektir.³¹ Hareketin içindeki

²⁶ Topçu, *Felsefe*, 105-109.

²⁷ Aydınlanma temellerini sarsan David Hume, inancın rasyonalite ile açıklanabileceğine karşı çıkmaktadır. Geleneksel inancın daha makul olduğunu iddia etmektedir. *İnsan Kavrayışı İncelemeleri* isimli eserinin *Mucizelere Dair* başlıklı makalesinde detaylı olarak anlatmaktadır. Bk. Alev Alatlı (ed.), *Batıya Yön Veren Metinler III - Aydınlanma/Burjuvazi Yüzyılı/Bilim Çağının Zaferi* (Kapadokya: Melisa Matbacılık, 2010).

²⁸ İslâm felsefesi tarihinde İshrâkîliğin kurucusu ve en önemli temsilcisi olarak bilinen Sühreverdî'dir. Aydınlanma anlamına gelen işrâk anlayışı rasyonelliğe karşın mistik tecrübeyi ve sezgiyi ön plana çıkarmaktadır. Bu temellendirmelere daha detaylı incelemek için bk. Hasan Hüseyin Bircan, *İslâm Felsefesi Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013); Özden, *İslam Felsefesi Tarihi*.

²⁹ Muhammet Caner Ilgaroğlu, "Nurettin Topçu", *Cumhuriyetimizin 100 Yılında 100 Felsefecimiz*, ed. Nihat Durmaz vd. (Ankara: Nobel Yayınları, 2023), 319-330.

³⁰ Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, çev. Işık Ergüden (Ankara: Fol Yayıncılık, 2020), 179.

³¹ Felsefe tarihinde öz-töz tartışmaları önemli bir noktada durmaktadır. Bu tartışmalar ile gerçek var oluşu nasıl elde ederiz sorularını ele almaktadırlar. Bk. Kadir Çüçen, *Varoluş Filozofları* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015). Nurettin Topçu bulunduğu dönem itibariyle felsefi kültürün bu alana yönelmemesinden dolayı fikirlerini beyan ederek katkı sağlamaya çalışmaktadır. Bk. Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011).

engeller hakikate vurulmuş önemli zincirlerdir. Ancak hareketi tanıyan insan nesilden nesile gelen tecrübelerle eşyayı tanıyarak insanın üzerindeki yüklerden sıyrılmaktadır:

“Her hakiki bilgi, hareketten doğan bir itikaddır. Bu itikad daha yüksek hareketi doğuracaktır. Her hakiki bilgi, yani her itikad, basit bir taklit olmadığı için, ferdin yeni bir harekete hazırlanışıdır. Azar azar genişleyerek hareket bütün âleme yayılabilmek kuvvetini kazanır. Ve her hareket âleme yayılabilmek temayülüne sahip olduğu gibi, istenmiş olan her harekette ahlakiyetin damgası bulunur. Ahlakiyet, istenen hareketle başlar. Bu manada hareket hayrın kendisidir denebilir.”³²

Hakiki bilgi duygusal olmayan bilgileri içermektedir.³³ Nurettin Topçu'nun ahlaki davranışların olgu olduğunu, davranışların asıl failinin de irade³⁴ olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü ona göre iradenin insanın önemli bir tözünü teşkil ettiğini iddia ederek onun insanı irade ile özdeşleştirdiğini söylemek mümkündür.³⁵ Burada ahlaki eylemleri sadece ampirik olgularla açıklamaktan ziyade ahlaki davranışı gerçekleştiren bir irade olarak ifade etmektedir. Böylece özgürlük seçilecek hedeflerden biri olmasından ziyade seçilen tek hedef olma olması gerekliliği açısından önem arz etmektedir. Ayrıca her irade için bir başarıdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Sadece iradeyi görünen kılabilen insan ve toplumlarda bir başarıdan söz edebiliriz. Topçu'ya göre irade gösterebilmek iç dünyanın dış dünya ile savaşıdır. Buradan hareketle iradenin var olması önce bilinci ve buna bağlı olarak sorumluluk ve özgürlük iradesini ortaya çıkaracaktır. Oluşan tüm bu güçler, iradenin amaç ve işlevleri olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶ Buradan hareketle isyan ahlakının metafiziğe geçişi gerçekleşmektedir. İrade, İslâm düşüncesi değerleriyle bağ kurarak metafizik önemini de elde etmektedir.³⁷

³² Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı Notlu Nurettin Topçu Tercümesi ve Eski Harfli Orjinali*, nşr. İsmail Kara vd. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 30.

³³ Epistemolojik olarak bilginin neliği üzerine felsefe tarihi boyunca farklı yönelimler görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2001); Mustafa Günay, *Metinlerle Felsefeye Giriş* (Adana: Karahan Kitabevi, 2010).

³⁴ Voltaire'de Locke'in insan doğasını genelleştirmeye karşı çıkararak ortaya koyduğu fikirlerini desteklemektedir. *İnsan: Kötülük ve Özgür İrade* hakkında yazdıklarına detaylı bakmak için bk. Alatlî, *Batıya Yön Veren Metinler III -Aydınlanma/Burjuvazi Yüzyılı/ Bilim Çağının Zaferi*.

³⁵ Ilgaroğlu, “Nurettin Topçu”, *Cumhuriyetimizin 100 Yılında 100 Felsefecimiz*, ed. Nihat Durmaz - Muhammet Pilgir (Ankara: Nobel Yayınları, 2023), 323-324.

³⁶ İrgat, “Nurettin Topçu Düşüncesinde Varoluşsal Bir Argüman Olarak İradenin Tarihsel Hareketi”, 311-323.

³⁷ Nurettin Topçu bilgi felsefesi açısından Leibniz'in monadoloji kavramını eleştirerek

Nurettin Topçu düşüncesinde ahlak aynı zamanda bir sorumluluk durumu gerekli kılmaktadır. Bu sorumluluk farkındalığı da bilince karşılık gelmektedir. Yani insanın sorumluluğunun farkında olması ancak bilinçli bir birey olması ile mümkündür. Sorumluluk bilinci âlemi tamamıyla kapsayan bir bilinçten ayrılmamaktadır. İnsanın kendini sorumlu hissetmesi ahlakın da yücelmesine katkı sağlamaktadır. Çünkü dini ahlaktan, ahlakı da dinden ayırmak mümkün değildir. Nurettin Topçu düşüncesine göre ahlak bir dinî olgunlaşmadır. Kâmil mertebeye ilerlemek niteliğindedir. Ahlak ile din birbirini tamamlamaktadır.³⁸ Ahlak için bir tarihten bahsetmek gerekirse aynı zamandan dinlerin de tarihinden bahsetmek gerektiğini söylemek mümkündür.³⁹ Din ile ahlak tıpkı Kur'an ve Sünnet'te olduğu gibi birbirinin tamamlayıcısı konumundadır:

*"Halk için din, ahlaktan başka bir şey değildir. Büyük ruhlar içinse yine şüphesiz ahlaktır, lakin aynı zamanda insanlığın da üstüne, adeta ahlakın kaynağı olan ilahi iradeye tırmanış cehdidir. Ahlakı içerisine alır, onun da ötesine geçer. Ahlak insanlaşmaksa din insanlığımızın da üstüne yükselme iradesidir."*⁴⁰

Oluşan bu sorumluluk bilinci aynı zamanda düşüncenin de devamı konumundadır. İnsan düşündükçe ve sorguladıkça olgunlaşacak ve kemale doğru hareket gerçekleştirecektir. Çünkü Nurettin Topçu'ya göre varlığın hareket noktası, düşünceyi bu hareketin idrakini sağlayan kılavuz; hareketi ise hayatın amacı olarak görmektir. İnsanın kurtuluşa ancak kendi çabalarıyla ulaşması mümkün olmaktadır.⁴¹ Çünkü hareketin var olmaması gerçek varlık için her zaman bir tatminsizlik sebebi olacaktır:

*"Ferdî olarak yaşamasını bilen insan, isyana âşiktir; hakkın çiğnendiği yerde, haykırarak ister. Halka sevimli görünmesini bilen zalime karşı dikilmek onca hakiki cihaddır. Haksızlığa karşı isyan halinde o, Allah'a yaklaştığını hisseder, benliğinde ilahi bir varlığın temasını duyar. Hayati menfaatler, kibirler ve istîğnalar uğrunda değil de sade hakkın yaralandığı yerde içimizden Allah'a doğru yönelen bu isyan, ahlak hadisesini ortaya koyucudur."*⁴²

eksikliklerini izah etmektedir. Aynı zamanda Schopenhauer'ın iradeyi kör ve bilinçsiz tanımlamasına karşı çıkmıştır. İradenin işlevinin önemi üzerinde durmuştur. Detaylı bilgi için bk. Topçu, *İsyan Ahlakı Notlu Nurettin Topçu Tercümesi ve Eski Harfli Orjinali*; Topçu, *İsyan Ahlakı*; Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

³⁸ Ilgaroğlu, "Nurettin Topçu", 321-322.

³⁹ Ahlakın temellendirilmeleri hususunda felsefe tarihi boyunca önemli tartışmalar görmek mümkündür. Ancak düşünürümüz bağlamında ele almış olduğumuz çalışmamız da din ile temellendirildiğini görmek mümkündür. Ahlakın temellendirmelerine daha detaylı bakmak için bk. Topçu, *Ahlak*; Topçu, *İslâm ve İnsan*; Topçu, *Yarınki Türkiye*.

⁴⁰ Topçu, *İslâm ve İnsan*, 96.

⁴¹ Topçu, *Ahlak*, 145-147.

⁴² Topçu, *Yarınki Türkiye*, 48.

Hakikat aşkı, hazlarımıza karşı bir isyanı gerekli kılar. İsyân, ahlak ile birlikte insanı doğasının üzerine çıkararak Allah'la birlikteliğimizi ortaya koyan yaklaşımdır. İnsanın iradesinin üstünlüğü ve insani anlamdaki var oluşunda içsel ve ruhsal boyutların belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Nurettin Topçu'nun idealist ve ruhçu felsefe geleneğinden faydalandığını ifade edebiliriz. Bu sebeple aklın tek başına insanı kemale ulaştıramadığını, realizm gibi diğer anlayışların da yeterli olmayacağını düşünmektedir.⁴³ Bizi kemale ulaşma yolunda en fazla destekleyen düşüncedir. Düşünce hayat yolunda önceden hazırlanmış verilerden devam etmeyi değil, o verilerden hareketle bugüne yön verebilmeyi amaçlamaktadır. Çünkü düşünen insan; öncekiler gibi yaşamak istemeyen ve sıradanlıktan kaçınarak ebediliği arayan olarak görmek mümkündür:⁴⁴

*"Felsefe bize, üstümüzde ve yükseklerde bulunan hedeflere doğru ilerlemesini öğretir. İnsan düşünürken yeryüzünün bütün sufi hadiselerine yükseklerden gelen bir ulvi mayayı farkında olmayarak muttasıl karıştırır. Sanki hayatı onunla mana kazanır. İşte bu insanın felsefe yapmasıdır."*⁴⁵

Nurettin Topçu düşüncesine göre felsefe yapmamızın yegâne gayesi hakikati arama çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan felsefe ile meşgul olduğu surece hakikat üzerine önemli soruşturmaları yaparak manevi bir yükselişe ulaşacaktır. İnsanı insan yapan değerlerin ne olduğu ve bu değerlerin günümüzde neden eskimiş bir eşya gibi görüldüğüne anlam verememektedir. Oysa insanın değerli ve anlamlı yönlerinden birisi sorgulama vasfıdır.⁴⁶ İnsan sorguladıkça gelişecek, madde âleminde manâ âlemine doğru ilerleyecektir. Nurettin Topçu açısından felsefeyi anlamsız hayatlarımızı anlamlandırabilme çabasıdır.⁴⁷

Düşünürümüz felsefeyi kullanarak mukadderatımız ile ilişkimizi kesmeden kendilik için var olmamızı amaçlamaktadır. Burada bireyin kendiliğini kazanması, hiçbir alanın sağlayamayacağı engin bir bilme durumuna ulaşmasını

⁴³ Muhammet Caner Ilgaroğlu, *Nurettin Topçu ve İrade Davası* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 55.

⁴⁴ Burada Nurettin Topçu günümüzde de tartışılan bizim felsefemiz nasıl olmalı sorunu ele almaktadır. Aynı zamanda çağdaşı olan felsefi argümanları değerlendirerek Türk İslâm düşüncesi açısından gerekli olan düşünceleri sentezlediğini görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. Topçu, *Yarınki Türkiye*.

⁴⁵ Topçu, *Yarınki Türkiye*, 58.

⁴⁶ Topçu, *Ahlak Nizamı*, 219-227.

⁴⁷ Nurettin Topçu pozitivizm, pragmatizm ve sosyolojizm gibi hakikat karşıtı felsefeleri eleştirerek felsefi düşüncüyü nasıl çıkmaza götürdüğünü analiz etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Topçu, *Yarınki Türkiye*.

mümkün kılmaktadır.⁴⁸ Ancak bu şekilde insan, âlemi ve kendi benliğini tanıma imkânı bulacaktır. Bu nedenle yeniden doğuş⁴⁹ hareketini, Türk düşüncesine katkı sağlamış ve dünya tarihinin yeniden şekillenmesine katkı sağlayan şahsiyetlerin⁵⁰ eserlerinin tanınmasıyla başlatmaktadır. Her tanıyış kendi yaşatıcı kuvvetlerimizi canlandırarak ilim, sanat ve ahlak hareketleri yolunda olmak zorunluluğunu barındırmaktadır. Bu zorunluluk aynı zamanda bizim hangi yollardan gidebileceğimizi, hangi yöntemlerle amaca ulaşabileceğimizi araştırmayı gerektirmektedir. Tarihte farklı yeniden doğuş hikâyeleri mevcuttur. Bu hikâyeleri İslâm düşüncesinin yeniden şekillenmesinde fayda sağlayıcı olarak görmek mümkündür. Tıpkı geçmiş dönemlerdeki gibi hakikati sistemli bir şekilde analiz edip çıkış yolunu bulmak gerekmektedir. Buradaki çıkış yolu aslında tarihimizin derinliklerinde bulunmaktadır.

⁴⁸ Kendilik kavramını Kierkegard'ın ben olma kavramı ile benzerlik olduğunu iddia etmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. İrgat, "Nurettin Topçu Düşüncesinde Varoluşsal Bir Argüman Olarak İradenin Tarihsel Hareketi", 311-323; Erol Çetin, "Kierkegaard'ın Düşünce Dünyasında "Ben" Kavramının Önemi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/30 (Eylül 2016), 436-443.

⁴⁹ Nurettin Topçu yeniden doğuşu yapabilmeyen gerekli aşamalarını da detaylı şekilde açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Topçu, *Yarımkı Türkiye*; Nurettin Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016); Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

⁵⁰ Topçu birçok felsefi doktrinle Türk düşüncesini karşılaştırmakla kalmayıp aynı zamanda geçmiş dönemlerde düşüncenin gelişmesine katkı sağlamış bize yeniden kılavuzluk edebilecek şahsiyetleri de ön plana çıkarmaktadır. Bk. Nurettin Topçu, *Millet Mistikleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017); Nurettin Topçu, *Büyük Fetih* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017); Mehmet Fatih Birgül, *İrade Hareketi İsyân Nurettin Topçu'nun Entelektüel Biyografisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013).

Sonuç

Batı'da Aydınlanma düşünürlerine göre; gelenek, din (Hristiyanlık özelinde), hurafe alışkanlıklar ve ön yargıya karşı modern ve bilimsel söylemlerin merkezi olarak kabul ettikleri akıl ve eleştiri dikkat çekmektedir. Batı'daki yaklaşımın benzer yönünü Çağdaş İslâm düşünürlerinde de gördüğümüzü söyleyebiliriz. Biz akla dayalı söylemi bir dönemin her düşünürüne hasretmenin doğru olmadığı bilinciyle bunu genel bir ifade ile dillendirmekteyiz. Batı'da Katolik düşüncenin tepkisiyle ortaya çıkan Protestanlık ve buna bağlı gelişen Presbiteriyenizm bağlamında dini öğretilerin eleştirel yorumlanması Aydınlanma Çağı'ndaki ana unsur olarak görülür. Aydınlanmanın bu yapısı Çağdaş İslâm düşüncesindeki geleneğe yapılan eleştiriyle bir benzerlik olduğu söylenebilir. Ancak Çağdaş İslâm düşüncesinin eleştiri ve yaklaşımı bağlamında Aydınlanmanın etkisi ile insan potansiyelini gerçekleştirmeye engel teşkil eden konuların eleştiriye tabi tutulması gerekir. Burada Aydınlanmadan farklı olarak Çağdaş İslâm düşüncesi insanın potansiyelini ortaya koymasına rehberlik yapacak vahyin anlaşılması hususunda aklın önemini vurgularken aklın kullanımını engelleyen geleneksel önyargılardan kurtulmanın eleştiri ile olacağını vurgulamaktadır.

Çağdaş İslâm düşüncesi geri kalmışlığın teorisini dillendirirken Topçu'nun hareket ile Müslümanın ve İslâm dünyasının durağanlıktan eyleme geçmesine vurgu yaptığı söylenebilir. Dönüşüm hareket ile başlayacak enerji olarak görülmektedir.⁵¹ Akılla eleştiri süzgecinden geçen ahlaki alışkanlıklarımızın ve geleceğimizin olumsuz yönü bertaraf edilerek medeniyet yarışındaki geri kalmışlıktan kurtulma söz konusu olacaktır.

Topçu'ya göre, insanın değerli ve anlamlı yönlerinden birisi sorgulama vasfıdır.⁵² Onun bu yaklaşımının Çağdaş İslâm düşüncesi ile örtüştüğü görülmektedir. Topçu, sorumlu bir bireyi öngörerek özünde olması gereken istidat ve kabiliyetini gerçekleştiren, varlığın idrakine ulaşmış ahlaki yönü olan bireylerin, Çağdaş İslâm düşüncesinde vurgulanan sancının ilacı olacağını ifade etmektedir.⁵³ Mesele sorumsuz bireyi, sorumlu bireye dönüştürebilmektir ki bu eğitim ile gerçekleştirilebilir. Nurettin Topçu'ya göre düşünceyle başlayan hakikat yolu tasavvuf felsefesiyle zirveye ulaşacaktır. Hakikat ve marifet yoluyla ergin olan birey hakikatin yeryüzündeki görünür haline bürünecektir.⁵⁴

⁵¹ İrgat, "Nurettin Topçu Düşüncesinde Varoluşsal Bir Argüman Olarak İradenin Tarihsel Hareketi", 311-323

⁵² Topçu, *Felsefe*, 11-14.

⁵³ Topçu, *Ahlak*, 90-94.

⁵⁴ Birgül, *İrade Hareketi İsyân Nurettin Topçu'nun Entelektüel Biyografisi*, 206-213.

Topçu, aklın insan hayatını düzene koymadaki rolünün etkin kılınması gerektiğini savunur. O, nefis isteklere boyun eğmenin insanı hayvani bir hayatın mahkûmu edeceğini vurgulamaktadır.⁵⁵ Bu nedenle isyanı temel mottosu olarak ortaya koymaktadır. Sokrates'in sorgulanmamış hayat yaşanmaya değmez dediği gibi âlemde hakikate giden yol da isyansız olmaz mottosuyla farklılık yaratmaktadır. Ne mutlu hakikat için âlemdeki prangalarına isyan edebilenlere.

Nurettin Topçu yöntem itibariyle felsefenin metodolojisinden hareketle bir anlamda çağrışımı sağlamakta ve insanı hakikate yönelten fikriyatı oluşturmaktadır. Genel olarak bulunduğu toplumsal ve kültürel birikim açısından Türk İslâm düşüncesinde oluşan yoğun literatürün farkındadır.⁵⁶ Bu literatürü de önemseyerek aynı zamanda toplumsal bir değişmeyi ön plana çıkarmaktadır. Değişimin ilk adımı bireysel anlamda bir değişime başlamaktır. Çünkü insan önce kendini bilecek ve sonra hakikati idrak edecektir. İnsanın kültürel ve ilmi gelişimi tek tek etkileşime tabi olarak toplumsal bir farkındalık ve dönüşüme katkı sağlamaktadır. Bu nedenle açıklamaya gayret gösterdiği isyan ahlak felsefesi, insanın tabi olmak zorunda olduğu baskı öğelerine karşı çıkararak hakikate ilerlemeyi amaçlamaktadır.

Topçu, düşünce geleneği açısından "İnsan ancak düşünerek ve hakikate ulaşmayı engelleyen sebeplere isyan ederek Allah'a ulaşabilecektir." der. Ona göre varlığını hakiki varlıkta eriten Hallâc, Mevlânâ, Yunus Emre ve diğerleri gibi hakikatte yok olarak varlığın birliğine ulaşmak hedeflenebilir.⁵⁷ Düşünce aynı zamanda farkındalığı ve isyanı gerektirerek ahlak içinde sorumlu bir insan olabilme anlamına gelmektedir. "Hakikate nasıl gidilir?" sorusu Nurettin Topçu felsefesi açısından önemli bir sorudur. Hakikati öğrenmenin en güzel kaynağı başta Kur'an ve Sünnet olmakla birlikte bu şahsiyetleri hakikat yolu yolcuları olarak görmektedir. Esasında bu millet mistikleri hareketimizi ve isyanımızı hakikati idrak edebilmek niyetiyle araç olarak kullanabilmeyi ifade etmektedir. Buradan hareketle mistiklere duyulan güven farkına varabildiğimiz hakikat ile olan bağımızı daha da kuvvetlendiren bir araçtır.

Bununla birlikte akli aşan hakikat düşüncesini idrak edebilmek için Topçu'nun ortaya koymuş olduğu bakış açısı İslâm düşüncesi açısından önem arz etmektedir. Akli tamamıyla yok saymadığı gibi bütünüyle hakikati idrak edebilecek bir konuma koymak mümkün değildir. Ancak akıl bu yolun Kur'an ve Sünnet'ten sonra anlaşılmasında önemli bir sacayağı konumundadır. Ayrıca düşüncenin ve insanlığın gelişimine fikirleriyle yön vermiş düşünürleri de analiz etmesi, serüvenin gelişimini takip ettiğini göstermektedir. Türk milletinin gelişimini sağlayan fikir insanlarına da ayrı bir parantez açarak kendine özgü bir

⁵⁵ Ilgaroğlu, *Nurettin Topçu ve İrade Davası*, 45-53.

⁵⁶ Ilgaroğlu, *Nurettin Topçu ve İrade Davası*, 43-45.

⁵⁷ Topçu, *İsyan Ahlakı*, 170.

bakış açısı oluşturduğunu görmek mümkündür. Her şeye rağmen Nurettin Topçu isyan ile birlikte hakikat olgusunun her türlü sebebi aşan yönüne dikkat çekmektedir. Aynı zamanda hakikatin bir teslimiyet noktası olduğunu da ifade edebiliriz.

Topçu'nun özgürlük, ahlâk, sorumluluk bilinci, isyan arasında kurmuş olduğu pozitif ilişki Türk İslâm düşüncesi açısından yeni çalışmalara kapı aralamaktadır. Medeniyetimizin yeniden ihyası için günümüzde de Nurettin Topçu düşüncesi ile ilgili özgün çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Topçu geçmiş düşünce insanlarıyla çatışarak İslâm'ın metafiziğine özgün bir bakış açısı sunmaktadır.⁵⁸ Bunun yanı sıra düşüncelerinin ülkemiz söz konusu olduğunda tasavvuf felsefesi açısından hala araştırılmaya ve incelenmeye ihtiyacı vardır. Nurettin Topçu'nun felsefi bakışı, ahlaki yaklaşımlarını dikkate alan farklı bağlantılar ortaya çıkarmaktadır. Ne yazık ki bu bağlamda yeteri kadar bir literatür oluşmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan ve yapılacak olan çalışmaların ülkemizde tasavvuf ve felsefe arasındaki pozitif ilişkinin araştırılmasına katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

⁵⁸ Topçu, *Yarıncı Türkiye*, 38-57.

Kaynakça | References

- Alatlı, Alev (ed.). *Batıya Yön Veren Metinler III -Aydınlanma/Burjuvazi Yüzyılı/Bilim Çağının Zaferi*. 4 Cilt. Kapadokya: Melisa Matbaacılık, 2010.
- Baljon, Juhannes Marinus Simon. *Modernist Düşüncenin Şekillenışı: Şah Veliyyullah Dehlevi*. çev. İsmail Çalışkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Bergson, Henri. *Madde ve Bellek*. çev. Işık Ergüden. Ankara: Fol Yayıncılık, 2020.
- Bircan, Hasan Hüseyin. *Aliya Okumaları Doğu Batı Arasında Ahlak Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde İnsan ve Etik*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Bircan, Hasan Hüseyin. *İslâm Felsefesi Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Birgöl, Mehmet Fatih. *İrade Hareket İsyân Nurettin Topçu'nun Entelektüel Biyografisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Blondel, Maurice. *Mistisizm*. çev. Özkan Gözel. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Coşkun, Hasan. "Küreselleşme Sürecinde Din". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/12 (Aralık 2017), 115-134
- Çetin, Erol. "Kierkegaard'ın Düşünce Dünyasında "Ben" Kavramının Önemi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/30 (Eylül 2016), 436-443.
- Çüçen, Abdulkadir. *Bilgi Felsefesi*. Bursa: Asa Kitabevi, 2001.
- Çüçen, Kadir. *Varoluş Filozofları*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015.
- Duman, Fatih. "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 61/01 (Ocak 2006), 117-151.
- Erdem, Hüsameddin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2015.
- Günay, Mustafa. *Metinlerle Felsefeye Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi, 2010.
- İlgaroğlu, Muhammet Caner. "Nurettin Topçu". *Cumhuriyetimizin 100. Yılında 100 Felsefecimiz*. ed. Nihat Durmaz - Muhammet Pilgir. 319-330. Ankara: Nobel Yayınları, 2023.
- İlgaroğlu, Muhammet Caner. "On the Possibility of Emotion-Centered Studies in Contemporary Islamic Moral Thought". *Ekoller ve Kurumlar*. ed. Necip Uyanık vd. 315-325. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2022.
- İlgaroğlu, Muhammet Caner. *Nurettin Topçu ve İrade Davası*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- Işık, Emin. *Nurettin Topçu Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- İrğat, Muhammet. "Nurettin Topçu Düşüncesinde Varoluşsal Bir Argüman Olarak İradenin Tarihsel Hareketi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/36 (Aralık 2016), 311-323.
- Kara, Mustafa. "Nurettin Topçu Kitaplarında Tasavvufi Muhteva". *Yıldırım'ın Huzurunda Nurettin Topçu*. ed. Mustafa Kara. 149-193. Bursa: Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. nşr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Mollaer, Fırat. *Liberal Muhafazakarlık Karşısında Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergâh

- Yayımları, 2016.
- Özden, H. Ömer. *İslâm Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2019.
- Özlem, Doğan. *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015.
- Şenay, Bülent. "Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslam Dünyası'na Bir Bakış". *Çağdaş İslam Düşünürleri*. ed. Cağfer Karadaş. 51-66. Bursa: Ensar Neşriyat, 2007.
- Taşkın, Ali - Becermen, Metin vd. *Rönesans, Yeniçağ ve 19. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Tekin, Mehmet Fatih. "Nurettin Topçu Düşüncesinde Akıl-Vahiy İlişkisi". *Vahiy Anlama Yolunda 1 Mahiyet ve Hakikat Bağlamında Vahiy Olgusu*. ed. Furkan Çakır. 229-247. İstanbul: Siyer Akademi, 2022.
- Tekin, Mehmet Fatih. *Nurettin Topçu Düşüncesinde Felsefe ve Tasavvuf İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Timuçin, Afşar. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Bulut Yayınları, 2010.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak Nizamı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Büyük Fetih*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *İrâdenin Davası Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *İslâm ve İnsan Mevlana Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlakı Notlu Nurettin Topçu Tercümesi ve Eski Harfli Orjinali*. nşr. İsmail Kara vd. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Millet Mistikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Topçu, Nurettin. *Yarıncı Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Uludağ, Süleyman. "Giriş". *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. mlf. Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî. 9-51. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Ulukütük, Mehmet. "Çağdaş İslâm Düşüncesinde Din ve Ahlak İlişkilerini Gelenek ve Modernlik Bağlamında Okumanın Sorunları: Cabiri Özelinde Bir Eleştirel Soruşturma". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 13/48 (Ağustos 2016), 11-39.
- Ünal, Yaşar. "Selefi Zihin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine". *Dini Araştırmalar* 18/47 (Aralık 2015), 55-78.
- Zygmunt, Bauman. *Postmodern Etik*. çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.